

Wołkow, Władimir Akimowicz

Z historii polsko-rosyjskich i polsko-radzieckich kontaktów naukowych : materiały z archiwów radzieckich

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 23/2, 465-480

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Władimir Akimowicz Wołkow
(ZSRR — Moskwa)

Z HISTORII POLSKO-ROSYJSKICH I POLSKO-RADZIECKICH KONTAKTÓW NAUKOWYCH

(MATERIAŁY Z ARCHIWÓW RADZIECKICH)

W radzieckich archiwach państwowych przechowywane są dokumenty, mające duże znaczenie dla badań nad historią polskiej nauki i techniki. Tylko niektóre z nich zostały opublikowane w całości lub we fragmentach. W tym miejscu należy przede wszystkim wspomnieć o wydanych w językach polskim i rosyjskim przez Instytut Krajów Socjalistycznych Polskiej Akademii Nauk i Instytut Słowianoznawstwa i Bałkaniistyki Akademii Nauk ZSRR dziewięciu tomach *Dokumentów i materiałów do historii stosunków polsko-radzieckich w latach 1917—1949*¹. W dużym stopniu wykorzystano również archiwalia radzieckie w publikacji *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1918—1939. Dokumenty i materiały*, w której zawarto bodaj jeszcze więcej materiałów do historii wzajemnych kontaktów naukowych².

Opublikowano też zbiory dokumentów, dotyczących życia i działalności poszczególnych uczonych, jak na przykład badaczy Syberii — Jana Czerskiego i Aleksandra Czekanowskiego³, pierwszego lotnika polarnego — Jana Nagórskiego i konstruktora okrętów podwodnych — Stefana Drzewieckiego⁴.

¹ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 1—9. Warszawa 1962—1976.

² *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1918—1939. Dokumenty i materiały*. Warszawa 1977.

³ I. D. Czerskij: *Nieopublikowannyje stati, pisma i dniewniki. Stati o I. D. Czerskom*. Irkutsk 1956; A. L. Czekanowski: *Sbornik nieopublikowanych materialow A. L. Czekanowskogo. Stati o jego naucznoj rabotie*. Irkutsk 1962.

⁴ K. Jegorow: *K istorii poletow I. I. Nagórskogo*. „Letopis Siewiera” Wyp. 1 Moskwa—Leningrad 1949, w całości opublikowany *Report morskogo letczika porucznika po admiraltejtstwu Nagórskogo naczelniku Gławnogo gidrograficzeskogo uprawlenija ot 1 oktjabrja 1914 g.*, w którym przedstawione są okoliczności poszukiwań ekspedycji G. J. Siedowa, z załączeniem mapy lotów Nagórskiego; M. B. Czernienko: *K biografii pierwogo polarnogo letczika I. I. Nagórskogo*. „Letopis Siewiera”. Wyp. 2. Moskwa 1957, przytoczony tu wykaz przebiegu służby i inne dokumenty, przechowywane w Centralnym Archiwum Państwowym Floty Wojennej ZSRR (Leningrad), charakteryzujące J. Nagórskiego w okresie służby w armii rosyjskiej i flocie wojennej; *Podwodnoje korablestrojenije w Rosji. 1900—1917. Sbornik dokumentow*. Leningrad 1965, przytoczone są dokumenty ukazujące udział Drzewieckiego w projektowaniu różnych typów łodzi podwodnych i wyrzutni torpedowych (s. 15, 79, 143, 154).

[Dodajmy, iż o Drzewieckim (1843—1938) jako konstruktorem łodzi podwodnych pisał — wykorzystując w dużym stopniu radzieckie materiały archiwalne — I. A. Bychowski w książce: *Korabielnych diel mastiera. S. O. Buraczek, A. A. Popow, I. F. Aleksandrowskij, S. K. Drzewieckij*. Leningrad 1961. Nadmienmy również, że Drzewiecki zasłużył się dla rozwoju lotnictwa i był jednym z twórców aerodynamiki — *przyyp. red. J. R.*]

W ZSRR i w Polsce — w wielu monografiach⁵ i artykułach — przytoczono również pewną liczbę nieznanych dokumentów przechowywanych w archiwach radzieckich, dotyczących Marii Skłodowskiej-Curie, Wojciecha Świętosławskiego, Jędrzeja Śniadeckiego, Józefa Boguskiego, Benedykta Dybowskiego i innych⁶. Znaczna jednak część dokumentów (szczególnie rękopisy uczonych polskich) nie została jeszcze zbadana⁷.

W niniejszym artykule autor pragnie przede wszystkim zwrócić uwagę na bogactwo i znaczenie materiałów, znajdujących się w archiwach radzieckich, które dotyczą historii nauki polskiej i jej związków z nauką rosyjską, przytaczając dla ilustracji wybrane i dotychczas niezbrane fragmenty dokumentów, zaczerpniętych z archiwów Leningradu i Moskwy⁸.

W Dziale Rękopisów Państwowej Biblioteki ZSRR im. W. I. Lenina — w zbiorze pisarza Awraama Siergiejewicza Norowa (fond 201) — znajdują się cztery fragmenty łacińskiego rękopisu: *O pojawianiu się ciał niebieskich; o obszarach, z których wywożone są korzenie; o geografii Pań-*

⁵ Zob. np. L. L. Zajcewa, N. A. Figurovskij: *Issledowanija jawlenij radioaktivnosti w doriewolucyjnojj Rossii*. Moskwa 1961, przytaczają dwa listy M. Skłodowskiej-Curie, adresowane do Władimira Wiernadskiego; O. A. Starosiel'skaja-Nikitina w książce *Istoria radioaktivnosti i wozniknowienija jadrienojj fizyki*. Moskwa 1963, cytuje obszernie fragmenty dokumentów dotyczących wyboru M. Skłodowskiej-Curie na członka korespondenta Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu (1907 r.) oraz relacjonuje wspomnienie naocznego świadka pobytu M. Skłodowskiej-Curie we Wschodniej Syberii (wiosną 1914 r.).

[Dodać tu jednak należy, iż wspomniany pobyt Skłodowskiej na Syberii jest mało prawdopodobny. Przeprowadzone dotychczas badania archiwalne oraz lektura kilkuset biografii uczoney i opracowań o jej działalności nie przynoszą potwierdzenia tej interesującej informacji — *przyp. red. J. R.*]

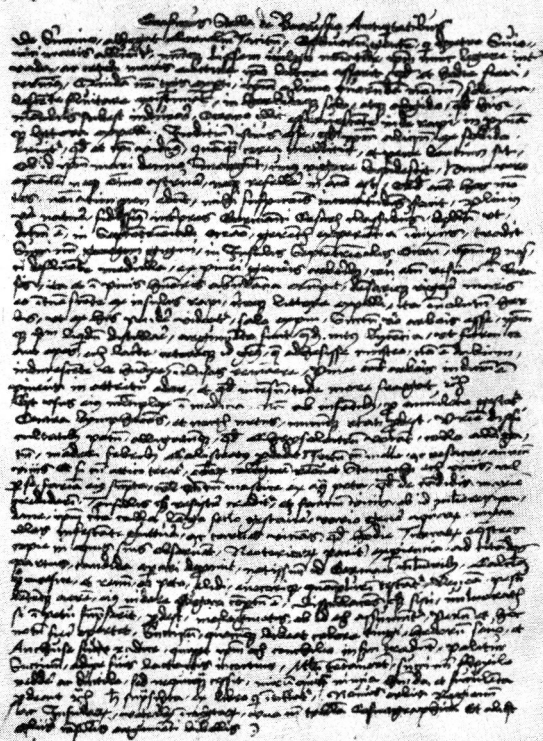
I. L. Kleopow: *Aleksandr Ławrientjewicz Czekanowskij. 1833—1876*. Leningrad 1972, przytacza niepublikowane rękopisy, mapy, listy, zapisy obserwacji meteorologicznych A. Czekanowskiego, przechowywane w Archiwum AN ZSRR i w Archiwum Towarzystwa Geograficznego ZSRR w Leningradzie.

⁶ W. M. Wdowienko, R. B. Dobrotin: *D. I. Miendielejew i woprosy radioaktivnosti (po matieriałam archiwa D. I. Miendielejewa)*. „Woprosy Istorii Jestiestwoznania i Tiechniki” 1957 wyp. 5 s. 175—177, autorzy przytaczają obszerny fragment niepublikowanego listu J. Boguskiego do D. Mendelejewa; S. N. Łaptiew: *Matieriały k biografii i nauczno-issledowatelskojj diejatielnosti B. I. Dybowskogo w Zapadnojj Sibiri*. „Izwestija Wsiesojuznogo geograficzeskogo obščestwa” T. 71 wyp. 6: 1937 s. 856—868; J. I. Sołowiew, P. M. Starosiel'skij: „*Naucznaja diejatielnost' W. W. Swientostawskiego w Rossii*”. W: *Oczerki po istorii chmii*. Moskwa 1963 s. 292—312; A. I. Ostanowko: *Spodwiżnik D. I. Miendielejewa I. G. Boguskij*. W: *Nauka i tiechnika (woprosy istorii i teorii)*, wyp. 8 cz. 2 Leningrad 1973 s. 117—127; A. A. Makarienja, W. A. Pozdyszewa: *Kontakty naukowe D. I. Mendelejewa z uczonymi na ziemiach polskich*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1971 s. 327—329; A. F. Kapustinskij: *Andriej Śniadeckij i wileńska szkola chemiczno-kow.* „Trudy Instituta istorii jestiestwoznania i tiechniki” Moskwa 1956 T. 12; I. L. Znaczkow-Jaworski: *Jędrzej Śniadecki a Petersburska Akademia Nauk*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1967 s. 47—59, tabl. 5; S. W. Altszuler, W. A. Wołkow: *Zapomniana karta z dziejów atomistyki chemicznej. O pracach J. Jarokowskiego*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1975 s. 257—268 i inne.

⁷ W „Studiach i Materiałach z Dziejów Nauki Polskiej” Warszawa 1976 seria C z. 21, opublikowano z archiwów radzieckich listy Jana Filipa Carosiego (oprac. J. Róziewicz i Z. Wójcik) oraz pewne dokumenty związane z działalnością na Syberii B. Dybowskiego, W. Godlewskiego i A. Czekanowskiego (oprac. M. Timofiejewa) — *przyp. red. J. R.*

⁸ W artykule przytoczono niektóre dokumenty, przechowywane w Archiwum Akademii Nauk ZSRR (AAN SSSR); W Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym ZSRR (CGIA SSSR); w Dziale Rękopisów i Dziale Rządki Druków Państwowej Biblioteki ZSRR im. W. I. Lenina; w Dziale Źródeł Pisanych Państwowego Muzeum Historycznego oraz w Centralnym Archiwum Państwowym Floty Wojennej ZSRR (CGAWMF SSSR).

stwa Moskiewskiego; o bursztynie i jego zastosowaniu w medycynie (nr 48.22) przypisywane Mikołajowi Kopernikowi. Historię tego rękopisu wyjaśnia list astronoma-akademika Otto Wasiljewicza Struwe — do Norowa z 10 maja 1852 r. W liście Struwe podaje, że w efemerydach z początku XVI w. odkrył wspomniane fragmenty, włożone do książki. Struwe przytacza dowody jakoby owe fragmenty wyszły spod pióra Kopernika⁹. Nie-

Ryc. 1. Fragment rękopisu przypisywanego nieślusnie M. Kopernikowi (Dział Rękopisów Państwowej Biblioteki ZSRR im. W. I. Lenina)

Илл. 1 Отрывок из рукописи, неверно приписываемой Н. Копернику (Отдел рукописей Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина)

Phot. 1. Le fragment du manuscrit imputé à tort à Nicolas Copernic (Section des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale V. I. Lénine de l'U.R.S.S.)

⁹ Włodzimierz Hubicki i Jerzy Dobrzycki oglądali w sierpniu 1971 r. wzmiankowany rękopis, wykluczając stanowczo zarówno autorstwo, jak i rękę Kopernika. Zob. W. Hubicki, J. Dobrzycki: „Rzekomy autograf Mikołaja Kopernika. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1972 s. 208—209. Autorzy ci zwracają jednocześnie uwagę, iż w Państwowej Bibliotece ZSRR im. W. I. Lenina znajduje się pochodzący z Krakowa astronomiczny kodeks piętnastowieczny, zawierający m.in. kanony zaćmieniowe Dankona, pisane przez Jana z Ludziska — przyp. red. J. R.

które zapiski w książce pochodzą — jak sądzi Struwe — od brata Kopernika, Andrzeja¹⁰. W latach 1870—1872, jak wynika ze sprawozdań nabytych przez Muzeum Rumiancewa (na podstawie jego zbiorów utworzono po Rewolucji Październikowej Państwową Bibliotekę ZSRR im. W. I. Lenina), rzekomy rękopis Kopernika, będący w posiadaniu Norowa, został podarowany Muzeum przez spadkobiercę Norowa, W. P. Poliwanowa¹¹.

Drugi rękopis — przypisywany Kopernikowi — przechowywany jest w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie¹². Ogólnie znanym faktem jest, że teorią Kopernika interesował się wpływowy przedstawiciel zakonu dominikanów, Mikołaj Szenberg, biskup Capui, a od roku 1535 kardynał. W 1536 r. wysłał on z Rzymu list do Kopernika z bardzo pochlebną opinią o jego teorii i z prośbą o przysłanie przez Teodoryka Redena szkicu koncepcji budowy świata i dotyczącej jej tablicy. Adresowany do Teodoryka Redena list Kopernika, przechowywany w Muzeum, jest jakby odpowiedzią na prośbę kardynała Szenberga; potwierdza w nim Kopernik główne zasady nowego systemu budowy świata i zgadza się posłać kardynałowi swoje prace wraz z tablicami. Radziecki historyk — M. W. Budylna¹³ — przytacza jednak dowody, że wspomniany rękopis jest późniejszym falsyfikatem¹⁴.

Duże znaczenie dla historii nauki ma dzieło Kopernika *O obrotach sfer niebieskich* (1543 r.) z notatkami na marginesach duńskiego astronoma Tycho Brache (Biblioteka Publiczna im. Sałtykowa-Szczedriny w Leningradzie). Mniej więcej z tego samego okresu pochodzi rękopis w języku polskim — *Żywot filozofów* Marcina Wolskiego; było to nazwisko pierwotne Marcina Bielskiego (Dział Rękopisów Państwowej Biblioteki ZSRR im. W. I. Lenina — fond 183).

Dla zbadania historii szkół wyższych na ziemiach polskich przydatny jest przechowywany w Państwowej Bibliotece ZSRR im. W. I. Lenina zbiór, pochodzący z Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (fond 44), w którym, oprócz materiałów dotyczących działalności pedagogicznej i składu kadry uniwersyteckiej, znajdują się protokoły zebrań Towarzystwa Miłośników Przyrodoznawstwa przy Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim z lat 1913—1914. W Bibliotece tej przechowuje się również ponad 1000 jednostek archiwalnych, pochodzących ze spuścizny znanego chemika, profesora Wieniedikta Wiktorowicza Kurilowa (1867—1921), pracującego w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim w latach 1909—1915 (fond 146). Zbiór ten zawiera materiały o działalności pedagogicznej Kurilowa na wzmiankowanym uniwersytecie, pracy laboratorium chemicznego Uniwersytetu oraz listy od chemików — Józefa Boguskiego, Wilhelma Ost-

¹⁰ Zob. *Gosudarstwiennaja Biblioteka SSSR imieni W. I. Lenina*. „Zapiski Otdieła Rukopisiej” wyp. 18 Moskwa 1956 s. 60.

¹¹ Zob. *Otczet Moskowskogo publicznego i Rumjancewskiego muzejew za 1870—1872 gg.* Moskwa 1873 s. 58.

¹² Gosudarstwiennyj istoriczeskij muziej. Otdiel pismiennych istoczników, fond G. W. Oriowa teczka 4 nr 115. Format 22 cm × 16,5 cm.

¹³ M. W. Budylna: *Mnimoj awtoğraf Nikolaja Kopernika*. „Istoriko-astronomiczeskije issledowanija” Moskwa 1961 wyp. 7 s. 309—314.

¹⁴ Analiza paleograficzna, dokonana przez Jerzego Drewnowskiego, wyklucza rękę Kopernika. O podobnym falsyfikacie z Oxfordu zob. też E. Zinner: *Ein unekannter Copernicus Brief*. „Berichte der Naturforschenden Gesellschaft zu Bamberg” 1962 s. 5—7. O rękopisach Jana Sniadeckiego, przechowywanych w Centralnej Bibliotece Naukowej Akademii Nauk Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, wśród których znajdują się m.in. *Pochwała Kopernika* i *O Koperniku* — zob. artykuł J. A. Matwiiszina w niniejszym numerze „Kwartalnika”.

Москва, Фрета 5. 11 фелр 1915 г.

Милостивый Государь
 Академикский Профессор
 Владимир Владыкин

Позвольте мне выразить Вам за искренний подарок, который Вы преподели в подарок Института много лабораторий. Большое Вам спасибо.

Заран у Вас есть Книга Зера за 1907 год из Вашей Станции в г. Обнинской школе, но в настоящее время некоторые из страниц отсутствуют и вы станете на помощь мне в этом, ввиду отсутствия книги в библиотеке.

Примите уверения в моем искреннем уважении к вам.

Ю. Е. Богуский

Секретариату
 Проф. В. В. Курилову
 здоров

Химическая Лаборатория Университета

оп 146 XI
 101/1

Рис. 2. List J. J. Boguskiego do W. W. Kuriłowa (Dział Rękopisów Państwowej Biblioteki ZSRR im. W. I. Lenina)

Илл. 2. Письмо Ю. Е. Богуского В. В. Курилову (Отдел рукописей Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина)

Phot. 2. La lettre de J. J. Boguski, adressée à W. W. Kiryłow (Section des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale V. I. Lénine de l'U.R.S.S.)

walda i innych. Szczególnie ciekawa jest opinia Kuriłowa o pracy doktorskiej znanego botanika, fizjologa i biochemika, twórcy metody chromatograficznej analizy adsorpcyjnej Michaiła Siemienowicza Cwieta, noszącej tytuł *Chromofilly w rastitel'nom i životnom mire (Chromoplasty w świecie roślinnym i zwierzęcym)*. Pracę tę bronił Cwiet na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim 28 listopada 1910 r. Była to pierwsza obrona pracy doktorskiej z botaniki w tej uczelni.

Z dużym zainteresowaniem historyka polskiej nauki powinna spotkać się imienna kartoteka wykładowców rosyjskich szkół wyższych, przechowywana w Państwowym Centralnym Archiwum Historycznym ZSRR (CGIA SSSR)¹⁵. Uwzględnione są w niej m.in. informacje o wyjazdach zagranicznych, opinie o pracach naukowych, dokumenty o nominacjach profesorów itp. W kartotece tej spotkać można również wiele nazwisk Polaków pracujących w Rosji, jak np.: Tadeusza Banachiewicza, Czesława Białobrzeskiego, Józefa Boguskiego, Wojciecha Świętosławskiego. Zbadanie wymienionych dokumentów pozwoli uzupełnić biografie naukowe polskich uczonych nowymi szczegółami. Jako przykład przytoczymy wyjątki ze sprawozdania naukowego za czerwiec 1908 r. docenta prywatnego na katedrze fizyki Uniwersytetu Świętego Włodzimierza w Kijowie — Czesława Białobrzeskiego¹⁶ dla Ministerstwa Oświaty Narodowej o przebiegu jego zajęć w Collège de France:

„Mam zaszczyt donieść o przebiegu moich zajęć w pierwszych miesiącach udzielonej mi delegacji zagranicznej. W ciągu wiosennego semestru bieżącego roku pracowałem w laboratorium Collège de France, korzystając z pomocy profesora Langevina, aby przede wszystkim zapoznać się z metodami badania przewodnictwa elektryczności w gazach. Przez pewien czas pracowałem z profesorem Langevinem nad określeniem szybkości i współczynnika rekombinacji jonów w gazach przy różnych ciśnieniach. Badania te przeprowadzane były według znanej metody Langevina, znacznie jednak zmienionej. Główna różnica polega na zastąpieniu kondensatora płaskiego kondensatorem sferycznym, przy czym w centrum znajduje się substancja radioaktywna, jonizująca gaz między koncentrycznymi sferami kondensatora. Ciśnienie w centrum kondensatora można zmieniać w dużym przedziale.

Następnie zająłem się tematem, który planowałem opracować podczas pobytu za granicą. Polega on na możliwie dokładnym i szczegółowym zbadaniu przewodnictwa, powstającego w stałych i ciekłych dielektrykach pod wpływem substancji promieniotwórczych. Problem ten jest prawie zupełnie nieopracowany i nie wyjaśniono dotychczas, czy można zastosować teorię jonizacji dla interpretacji tych zjawisk. Moja praca została znacznie opóźniona, musiałem bowiem zamówić silnik elektryczny, ponieważ wszystkie znajdujące się w laboratorium były przez innych

¹⁵ Zob. G. I. Szczetina: *Postużnyje spiski kak istoriczeskij istocznik w so-stawie professorow w porieformiennoj Rossiji*. „Istorija SSSR” 1977 nr 1 s. 84—96 — przyp. red. J. R.

¹⁶ Czesław Białobrzęski (1878—1953), po ukończeniu Uniwersytetu św. Włodzimierza został asystentem w tej uczelni (1903 r.), docentem prywatnym (1907 r.) i prof. fizyki (1914 r.). Wykładał również na innych uczelniach kijowskich, m.in. w Polskim Kolegium Uniwersyteckim (1917—1919), będąc także prezesem Polskiego Towarzystwa Naukowego w Kijowie (1919 r.). Po powrocie do kraju został profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego (1919—1921), a następnie — Uniwersytetu Warszawskiego (1921—1953). Członek PAU, TNW, ANT (Akademia Nauk Technicznych) i innych towarzystw krajowych i zagranicznych. W latach 1908—1910 przebywał jako stypendysta w Paryżu, gdzie prowadził badania pod kierownictwem Paula Langevina, wykorzystując do pracy podarowany mu przez M. Skłodowską-Curie preparat radowy. Badania Białobrzęskiego w Paryżu, kontynuowane następnie w Kijowie i, po dłuższej przerwie, w Warszawie w dużym stopniu miały charakter odkrywczy — przyp. red. J. R.

wykorzystywane. Do czasu otrzymania silnika przeprowadzałem doświadczenia nad siarką, bursztynem i parafiną. Z uzyskanych dotąd wyników można wnioskować, że ruch jonów, powstających pod wpływem substancji promieniotwórczych, jest ograniczony w stałych dielektrykach; na przykład, wykorzystując grube warstwy wspomnianych dielektryków, nie udało mi się odkryć wpływu łatwo wchłanianych promieni polonu na przewodnictwo.

Ponieważ praca moja nie jest jeszcze ukończona, poprzestaję na krótkim sprawozdaniu. Ostateczne wyniki spodziewam się otrzymać od marca 1909 r. [...]”¹⁷.

W posiadaniu Archiwum znajduje się także korespondencja dotycząca mianowania Białobrzeskiego profesorem nadzwyczajnym na katedrze Fizyki i Geografii Fizycznej Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie, wykaz prac i opinie o jego działalności naukowej¹⁸.

Wśród dokumentów dotyczących Tadeusza Banachiwicza¹⁹, zachowało się jego sprawozdanie o pracy w latach 1907—1908 w obserwatorium astronomicznym Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego i w obserwatorium w Pułkowie, opinie profesorów o nim i odbitki opublikowanych prac²⁰. Dokumenty świadczą o tym, że już w latach młodości Banachiewicz, zgodnie z oceną profesorów, dał się poznać jako utalentowany matematyk. Wśród dokumentów znajduje się również program zajęć „dla Banachiwicza, pozostawionego na Uniwersytecie Warszawskim w celu przygotowania się do stanowiska profesora”, napisany w 1904 r., z załączeniem spisu lektur obowiązkowych z zakresu wielu dziedzin astronomii, wyższej geodezji i innych dyscyplin naukowych²¹.

Zachowała się także korespondencja, dotycząca mianowania Wojciecha Świętosławskiego²² docentem prywatnym na katedrze chemii Uni-

¹⁷ CGIA SSSR f. 733 op. 154 d. 30 k. 295—296 (w zapisach sygnatur stosujemy nomenklaturę rosyjską: fond, opis, dzieło).

¹⁸ Tamże f. 740 op. 17 d. 56.

¹⁹ Tadeusz Banachiewicz (1882—1954), po ukończeniu w 1904 r. Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego i po studiach uzupełniających na Uniwersytecie w Getyndze i w Obserwatorium w Pułkowie pełnił w latach 1908—1909 obowiązki młodszego astronoma w Warszawie, następnie w 1910 r. uzyskał stopień magistra astronomii na Uniwersytecie Moskiewskim, po czym w latach 1910—1915 był asystentem obserwatorium uniwersyteckiego im. Engelhardta pod Kazaniem. W latach 1915—1918 był w Dorpacie (Tartu) kolejno: asystentem, docentem etatowym i profesorem nadzwyczajnym oraz dyrektorem obserwatorium. Od 1919 r. został profesorem astronomii i dyrektorem Obserwatorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, które to stanowisko — z przerwą w latach okupacji — piastował do końca życia. Jeden z najwybitniejszych astronomów polskich, członek PAU i PAN oraz wielu innych towarzystw naukowych polskich i zagranicznych, doktor *honoris causa* Uniwersytetu Poznańskiego, Uniwersytetu Warszawskiego oraz Uniwersytetu w Sofii; w latach 1932—1938 był wiceprezesem Międzynarodowej Unii Astronomicznej — *przyyp. red. J.R.*

²⁰ CGIA SSSR f. 733 op. 154 d. 373 k. 33—40; op. 153 d. 180 k. 38—41.

²¹ Tamże op. 152 d. 3 k. 481—483.

²² Wojciech Świętosławski (1881—1967), po ukończeniu studiów chemicznych (1906 r.) w Instytucie Politechnicznym w Kijowie pełnił w tej uczelni w latach 1908—1910 funkcję asystenta. W 1911 r. powołany został na asystenta Laboratorium Termicznego przy Uniwersytecie Moskiewskim. W dwa lata później uzyskał docen-turę. Od 1919 r. profesor na Politechnice Warszawskiej, gdzie zajmował m.in. stanowiska: dziekana, prorektora i rektora. W latach 1928—1932 i 1934—1940 zajmował stanowisko wiceprezesa Międzynarodowej Unii Chemicznej. Po powrocie ze Stanów Zjednoczonych, gdzie spędził okupację, zajmując się pracą naukową, przez wiele lat wykładał na Politechnice Warszawskiej i Uniwersytecie Warszawskim. Był organizatorem i do 1960 r. dyrektorem powstałego w 1955 r. Instytutu Chemii Fizycznej PAN. Jeden z twórców nowoczesnej termochemii i ebuliometrii cieszył się wielkim uznaniem w kraju i za granicą, będąc członkiem wielu towarzystw naukowych i posiadając liczne odznaczenia krajowe i zagraniczne — *przyyp. red. J. R.*

wersytetu Moskiewskiego (1913 r.), zawierająca jego biografię, spis prac naukowych i inną dokumenty²³.

W Archiwum Akademii Nauk ZSRR znajdują się również dokumenty dotyczące życia i działalności naukowej wybitnego geologa, uczestnika rosyjskiego ruchu rewolucyjnego, Józefa Łukaszewicza²⁴. Jako jeden z organizatorów Terrorystycznej Frakcji Narodowej Woli Łukaszewicz na procesie w dniu 16 maja 1887 r. był skazany na karę śmierci, zamienioną na bezterminową katorgę, którą odbywał w twierdzy szlisselburskiej. Dopiero dzięki rewolucji zwolniono go w 1905 r.

W zbiorze uczestnika ruchu rewolucyjnego XIX w., honorowego akademika, Nikołaja Aleksandrowicza Morozowa przechowywane są trzy listy Łukaszewicza z lat 1906—1908²⁵. W liście napisanym w styczniu 1906 r. Łukaszewicz opisuje pierwsze dni po wyjściu z więzienia:

„Wyszedłem na wolność 20 listopada z wileńskiego oddziału żandarmerii, tzn. wyszedłem stamtąd na ulicę już bez eskorty policyjnej. Muszę mieszkać u siostry na wsi, ale mam prawo przyjeżdżać do Wilna, za każdym razem meldując o tym na czelnikowi policji. Już dwukrotnie widziałem się z Łopatinem²⁶ [...] Narazie mam wakacje. Znajomi, sąsiedzi, koledzy przyjeżdżają do mnie, a ja także jeżdżę do nich. Pomimo że siostry otaczają mnie troskliwą opieką, nie mogą wciąż przywyknąć do nowej sytuacji i czuję się trochę jak gość. Kilkakrotnie byłem w lesie, ale wszystko jest jeszcze przykryte śniegiem. W sadzie drzewa owocowe nadzwyczajnie się rozrosły. Stoi tam też wiele uli. Moja młodsza siostra zajmuje się pszczelarstwem, toteż mamy w bród wspaniałego miodu. Prace moje, przedstawione Akademii Nauk, leżą; chyba nikt nie zainteresował się nimi. Chcę zabrać je stamtąd, opracować, a przede wszystkim, niektóre części przepisać na czysto (np. wstęp do *Psychologii czynności układu nerwowego* napisany jest tylko w zarysach [...])”²⁷.

W innych listach Łukaszewicz zwraca się z prośbą o przysłanie mu kolekcji grzybów, wodorostów, mchów i muszli²⁸.

²³ CGIA SSSR f. 733 op. 155 d. 737 k. 49—51.

²⁴ Józef Łukaszewicz (1863—1928), będąc studentem IV roku sekcji przyrodniczej Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu Petersburskiego, brał udział w przygotowaniach zamachu na cara Aleksandra III. Łukaszewicz przebywał w więzieniu 18 i pół roku, wykorzystując każdą sposobną chwilę na studia naukowe. Po wyjściu z więzienia mieszkał w rodzinnej wsi — Bykówka — w pobliżu Wilna. Dzięki staraniom Cesarskiej Akademii Nauk otrzymał w 1907 r. zezwolenie na pobyt w Petersburgu. W tym też roku złożył egzaminy państwowe, otrzymując dyplom uniwersytecki. W latach 1911—1919 był współpracownikiem Rosyjskiego Komitetu Geologicznego oraz prowadził działalność dydaktyczną, wykładając m.in. w Petersburgu na Wyższych Kursach Lesgafta i na Wyższych Kursach Geograficznych, przekształconych następnie w Instytut Geograficzny, w którym został wybrany pierwszym rektorem (rok akad. 1918/1919). Od 1920 r. do śmierci był profesorem geologii fizycznej na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Dzieła Łukaszewicza, opublikowane głównie po rosyjsku w latach 1906—1911, zawierają wiele oryginalnych teorii z zakresu geologii i geofizyki — *przyp. red. J. R.*

²⁵ AAN SSR, Oddział w Moskwie f. 543 op. 4 d. 1075.

²⁶ Gierman Aleksandrowicz Łopatın (1845—1918), członek Narodnej Woli, pierwszy tłumacz *Kapitału* K. Marksa w Rosji. Za działalność rewolucyjną skazany był na dożywotnie więzienie i osadzony w twierdzy szlisselburskiej. Zwolniony z więzienia po wypadkach rewolucyjnych 1905 r.

²⁷ AAN SSSR Oddział w Moskwie f. 543 op. 4 d. 1075 k. 1.

²⁸ Dodajmy, iż w zbiorze Morozowa znajdują się również listy od innych Polaków, m.in. od: Jana Baudouina de Courtenay, Feliksa Dzierżyńskiego, Feliksa Kona, Andrzeja Niemojewskiego, Ignacego Paderewskiego, Edwarda Piekarskiego oraz wspomnienie o Łukaszewiczu — *przyp. red. J. R.*

W zbiorze Wasilija Iwanowicza Siemiewskiego, historyka, wydawcy i redaktora czasopisma „Gołos Minuwszego”, zachowały się także listy Łukaszewicza, napisane w 1906 r.²⁹

W Państwowej Bibliotece ZSRR im. W. I. Lenina przechowywane są również trzy listy Łukaszewicza do znanego księgoznawcy, bibliografa i pisarza, Nikołaja Rubakina z lat 1910—1911 (fond 358 teczka 249 d. 22), w których Łukaszewicz wypowiada swoją opinię o nowych wydaniach i omawia problemy budowy powierzchni ziemskiej.

W zbiorze agrochemika i fizjologa roślin, akademika Dmitrija Nikołajewicza Prianisznikowa, zachowały się cztery listy od fizjologa roślin i agrochemika, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, Emila Godlewskiego z lat 1901—1912, w których Godlewski opisuje wyniki swych badań nad fotosyntezą roślin³⁰.

Zachował się także rękopis (Dział Rękopisów Państwowej Biblioteki ZSRR im. W. I. Lenina) wspaniałej mowy rektora Uniwersytetu Wileńskiego, matematyka i astronoma, członka korespondenta Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu, Jana Śniadeckiego (wrzesień 1810 r.), wygłoszonej w dniu otwarcia nowego roku akademickiego (fond 912). Mowa ta pod tytułem *O swiazi i sowlmiestnoj polzje nauk (O związkach i wzajemnej korzyści nauk)* była opublikowana w czasopiśmie „Ulej” (1812, St. Petersburg, XII, s. 1—9). W Bibliotece tej znajdują się także listy (1878 r.) znanego astronoma, członka korespondenta Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu, profesora Uniwersytetu Kazańskiego, Mariana Kowalskiego do historyka-slawisty Niła Aleksandrowicza Popowa (fond 239. 10. 42), w których Kowalski pisze o swoim życiu w Kazaniu oraz przekazuje uniwersyteckie nowości.

W Leningradzkim Oddziale Archiwum AN ZSRR przechowywane są bogate i różnorodne materiały (co prawda, w większej części już opublikowane, zob. przypis 3), dotyczące działalności naukowej i organizacyjnej Jana Czerskiego, związanej z badaniami geologicznymi wybrzeży Bajkału w 1877 r., systemów rzek Jany, Indigirki i Kolymy. Zachowały się także *Naucznyje riezultaty ekspiedicji I. D. Czerskogo (1891—1892)*, a także autobiografia M. P. Czerskiej, współtowarzyszki męża w jego ostatniej wyprawie³².

W Archiwum Towarzystwa Geograficznego ZSRR przechowywany jest duży zespół materiałów Bronisława Grąbczewskiego³³, wybitnego podróżnika, badacza Azji Środkowej. Materiały z wypraw naukowych Grąbczewskiego są to dzienniki podróży do Azji Środkowej oraz dzienniki obser-

²⁹ Zob. *Putiewoditiel po fondam licznego proischożdienija Otdiela pismiennych istoczników Gosudarstwiennogo istoriczeskogo muzejja*. Moskwa 1967 s. 212.

³⁰ AAN SSSR, Oddział w Moskwie f. 632 op. 4 d. 149 k. 1—5.

³¹ Por. *Matieriały po istorii ekspiedicij Akadiemii nauk w XVIII i XIX wiekach. Chronologičeskie obzory i opisanije archiwnych matieriałow*. Moskwa—Leningrad 1940 s. 241—242, 250—251.

³² Por. „Trudy Archiwa AN SSSR”. Wyp. 5. Moskwa—Leningrad 1946 s. 210.

³³ Bronisław Grąbczewski (1855—1926), po ukończeniu gimnazjum w Warszawie i po studiach w Instytucie Górniczym w Petersburgu (nieukończonych) wstąpił do rosyjskiej służby wojskowej, gdzie osiągnął ostatecznie stopień generała lejtnanta. Ogólne rezultaty wyprawy Grąbczewskiego do Azji Środkowej w latach 1889—1890 objęły około 12 000 km przebytych dróg, częściowo przez niego dopiero zbada-nych. Wyprawa ta przyniosła wiele materiałów astronomicznych, geograficznych, lingwistycznych, geologicznych, mineralogicznych, zoologicznych i etnograficznych. Od 1910 r. Grąbczewski zamieszkał w Warszawie, z której w czasie I Wojny Światowej został ewakuowany w głąb Rosji. Do Polski powrócił w 1920 r. W Polsce wydano w 1924 r. trzy tomy *Podróży generała Grąbczewskiego — przyp. red. J. R.*

J. Łukaszczyk
 Warszawa, 14. lutego 1906 roku

Дорогой товарищ!

Давно хотел тебе написать, но не успел, так как
 сейчас тебе так много приходится писать, как адрес моего друга и
 знакомых; во-вторых, многократно забывал, что передать ей
 мои коллекции, которые я хотел тебе доставить в Лодзь, и как-то
 забыть! В прош. году у меня составился ряд моих исследований
 1) Физика, 2) Водород, 3) Металлы, 4) Восстановление металлов, 5) Физика
 металлов, 6) Свойства металлов и их соединений и их применение
 по металлургии, 7) Металлы в природе и их применение, 8) Металлы
 и их соединения в природе, как бы то ни было, 9) Металлы в природе и их применение
 в промышленности и их применение в металлургии. Направляю тебе эти
 исследования: Вискоза, Бокситы, Углерод, Металлы, Восстановление металлов
 и их применение.

Эти исследования J. Łukaszczyk.

Вискоза на свободу, Бокситы из Вискозы, Углерод из Вискозы, Металлы из Вискозы, Восстановление металлов из Вискозы, Металлы в природе и их применение, Металлы в промышленности и их применение, Металлы в природе, как бы то ни было, Металлы в природе и их применение, Металлы в промышленности и их применение.

Металлы в природе и их применение, Металлы в промышленности и их применение, Металлы в природе, как бы то ни было, Металлы в природе и их применение, Металлы в промышленности и их применение.

Рис. 3. (a, b) List J. Łukaszcwicza do N. N. Morozowa (Oddział Moskiewskiej Archiwum AN ZSRR)

Илл. 3. (a, b) Письмо Ю. Лукашевича Н. Н. Морозову (Архив АН СССР)

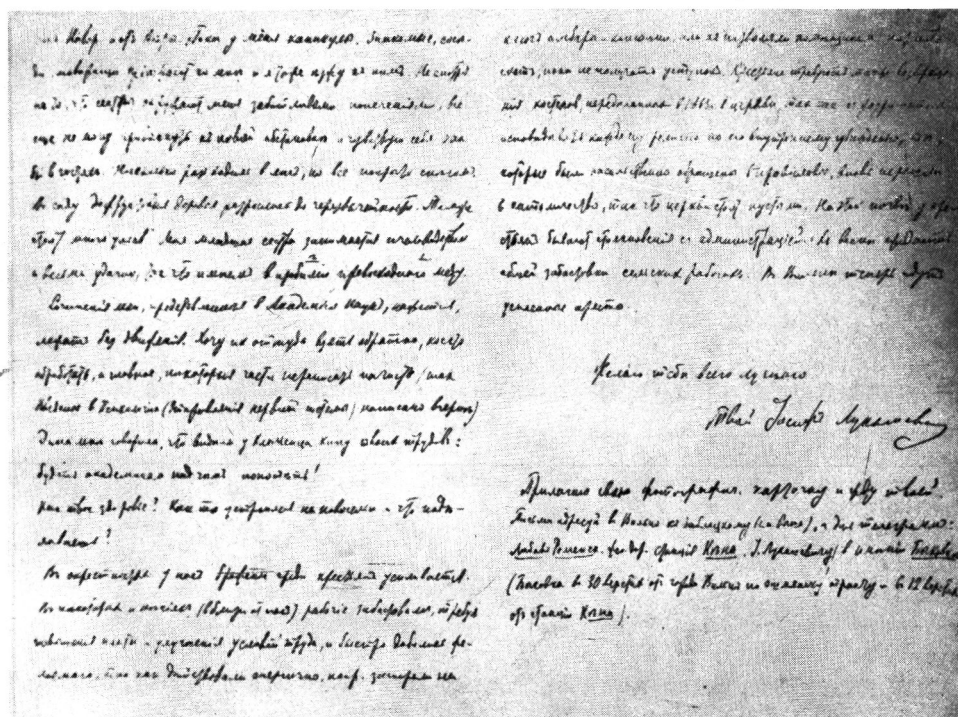
Phot. 3. (a, b) La lettre de J. Łukaszcwicz, adressée à N. N. Morozow, Archives de l'Académie des Sciences de l'U.R.S.S., Département de Moscou

wacji meteorologicznych. Zachowały się także materiały z wypraw Grąbczewskiego do Pamiru, doliny Raskem Darii i północno-zachodniego Tybetu (1889—1890), jak również albumy fotografii, notatki do referatów w Towarzystwie Geograficznym o wynikach ekspedycji, kopia wykazu przebiegu służby wojskowej, listy Grąbczewskiego do Nikołaja Przewalskiego³⁴.

Dodatkowe informacje o kontaktach naukowych chemika Józefa Boguskiego daje przechowywany w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym ZSRR (fond 28 d. 1976) list Boguskiego z 27 lutego 1907 r. do dyrektora Głównej Izby Miar i Wag, profesora Nikołaja Grigorewicza Jegorowa, w którym Boguski donosi o swym zamierzeniu napisania w języku polskim książki o życiu i działalności wielkiego rosyjskiego chemika — Dmitrija Mendelejewa.

Ważne fakty z zakresu rozwoju antropologii polskiej zawierają cztery listy profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, Juliana Talko-Hryncewicza do antropologa, geografę, etnografę i archeologa, honorowego akademika, Dmitrija Nikołajewicza Anuczina, napisane w latach 1909—1914.

Ryc. 3b

³⁴ Zob. *Russkije geografiy i putieshestwienniki. Fondy Archiwa Geograficznego obshchestwa. Leningrad 1971 s. 45, 112.*

W liście z 2 stycznia 1914 r. Talko-Hryniewicz przedstawił rozwój antropologii w Polsce i szczegółowo scharakteryzował plan wykładów z tej dyscypliny w polskich szkołach wyższych³⁵.

Oprócz listów J. Talko-Hryniewicza w zbiorze Anuczina zachowało się wiele innych poloników; m.in. znajduje się tutaj list w języku polskim Henryka Sienkiewicza z 25 grudnia 1908 r. W liście do redakcji „Russkich Wiedomostiej” Sienkiewicz donosił, że nie może przyjąć honorarium za artykuł o Tolstoju, pisał bowiem ten artykuł nie tylko na zamówienie redakcji, ale z potrzeby wyrażenia szacunku, jaki żywił do wielkiego pisarza rosyjskiego. Sienkiewicz uważał, że wypowiedanie tego rodzaju uczuć powinno być bezinteresowane³⁶.

Z lat I Wojny światowej pochodzi ciekawy dokument pióra wybitnego geologa, badacza europejskiej części Rosji, Środkowej Azji, Syberii, Kaukazu i Kamczatki, Karola Bohdanowicza³⁷. Wspomniany dokument — to referat Bogdanowicza *O geologicznych iśledowanijach w złotonosnych obłastjach Rosii w 1916 g.*, z jego notatkami i uzupełnieniami³⁸.

W dwudziestoleciu międzywojennym wielu uczonych z ZSRR utrzymywało kontakty z uczonymi z Polski. W archiwach radzieckich zachowało się dużo listów od badaczy polskich. Tak na przykład, w spuściźnie fizyka, biofizyka i geofizyka, akademika Pietra Pietrowicza Łazariewa zachowało się pięć listów od prezesa Polskiego Towarzystwa Fizycznego, Stanisława Ziemeckiego z lat 1926—1927³⁹, w których uczeni omawiają różne problemy naukowe⁴⁰.

Z okresu dwudziestolecia międzywojennego (1927, 1932 i 1936) pochodzą również listy Wacława Sierpińskiego — adresowane do wybitnego matematyka, akademika Nikołaja Nikołajewicza Łuzina⁴¹. Listy te mają dużą wartość naukową, zawarte są w nich bowiem propozycje rozwiązania niektórych problemów matematycznych⁴². Obecnie wspomniane listy

³⁵ Odtąd rękopisem Gosudarstwennoj biblioteki SSSR imieni B. I. Lenina f. 10 pudło 13 k. 507—510.

³⁶ Chodzi tu o artykuł, jaki H. Sienkiewicz napisał na zamówienie dziennika „Russkije Wiedomosti” z okazji 80. rocznicy urodzin Lwa Tolstoj. Cytowany list — o ile nam wiadomo — nie był wykorzystywany przez polskich historyków literatury. Nie cytuje go B. Białokozowicz w książce *Lwa Tolstoj związki z Polską* (Warszawa 1966), ani też w innych późniejszych swych pracach poświęconych kontraktom Sienkiewicza z Tolstojem i literaturą rosyjską, mimo iż związki te śłedzi z wielką skrupulatnością. Dodajmy, iż wśród wielu opublikowanych listów Sienkiewicza do Rosjan i do instytucji rosyjskich wydano również dwa listy pisarza do Cesarzkiej Akademii Nauk w Petersburgu (1897 i 1915), napisane z okazji jego wyboru na członka korespondenta, a następnie członka honorowego (a nie członka rzeczywistego — jak podaje wielu polskich historyków literatury) tej Akademii (H. Sienkiewicz: *Korespondencja*. T. 1. Warszawa 1951 s. 32—34). Kopie tych listów przekazano Polsce już w dwudziestoleciu międzywojennym — *przyp. red. J. R.*

³⁷ Karol Bohdanowicz (1864—1947), zajmował w Rosji wiele poważnych stanowisk, m.in. był profesorem Instytutu Górniczego i dyrektorem (1914—1917) Rosyjskiego Komitetu Geologicznego. Jego podróże przyniosły wiele ważnych odkryć geograficznych i geologicznych. Od 1919 r. przebywał w Polsce, będąc m.in. profesorem Akademii Górniczej w Krakowie i dyrektorem Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie. Członek PAU, TNW i innych towarzystw naukowych polskich i zagranicznych — *przyp. red. J. R.*

³⁸ AAN SSSR, Oddział w Leningradzie f. 280.

³⁹ Polskie Towarzystwo Fizyczne w tym czasie czyniło starania o przyjazd Łazariewa do Polski — *przyp. red. J. R.*

⁴⁰ AAN SSSR, Oddział w Moskwie f. 459 op. 4-a d. 104.

⁴¹ AAN SSSR, Oddział w Moskwie f. 606 op. 2 d. 181.

⁴² Sierpiński i Łuzin w dwudziestoleciu międzywojennym opublikowali wspólnie 10 prac matematycznych. Obu matematyków łączyły więzi przyjaźni, datujące się z czasów I Wojny Światowej. O związkach Łuzina z Polską zob. J. Róziewicz:

FUNDAMENTA MATHEMATICAE
SEMINARIUM MATEMATYCZNE
WARSZAWA, OCZKI 3

Warszawa, 7/V, 1936

Дорогой Николай Николаевич,

В дополнение к моему письму, высланному Вам
три недели дня, спешу сообщить Вам, что мне
удалось найти гасиловое решение криволинейной
той проблемы. Именно мне удалось доказать
при помощи гипотезы $2^{\aleph_0} = \aleph_1$, существования
функции $f(x)$ 4-го класса Вайля и некоторого
множества (линейного) E , несчетного и такого,
что функция $f(x)$ разрывна на всяком непустом
подмножестве множества E . Метод мой не позво-
ляет найти аналогичного результата для функций
1-го класса Вайля.

Искренне преданный Вам

Ваш Вацлав

Рис. 4. List W. Sierpińskiego do N. N. Łuzina (Oddział Moskiewski Archiwum AN ZSRR)

Илл. 4. Письмо В. Серпинского Н. Н. Лузину (Архив АН СССР)

Phot. 4. La lettre de W. Sierpiński, adressée à N. N. Łuzin (Archives de l'Académie des Sciences de l'U.R.S.S., Département de Moscou)

przygotowywane są do druku w 24 tomie „Istoriko-Matiematiczeskich Issledowanij”. Ponadto, mieszkający w Leningradzie dr Ilja Grigoriewicz Mielnikow, tłumacz szeregu prac Sierpińskiego na język rosyjski, przechowuje w swoim prywatnym archiwum 26 listów Sierpińskiego, napisanych w latach 1959—1969. Wzmiankowane listy stanowią bardzo cenne uzupełnienie biografii naukowej Sierpińskiego i również będą opublikowane w 24 tomie „Istoriko-Matiematiczeskich Issledowanij”.

Dotychczas przytaczaliśmy głównie materiały dotyczące historii nauki, ale w archiwach radzieckich znajdują się również cenne dokumenty do dziejów polskiej techniki i jej związków z historią techniki rosyjskiej i radzieckiej.

Bardzo ciekawy materiał dla badań nad stworzeniem i funkcjonowaniem sieci pocztowej i rozwojem łączności telegraficznej między Rosją a Polską stanowią dokumenty z lat 1774—1852, przechowywane w Państwowym Centralnym Archiwum Historycznym ZSRR. Zawierają one korespondencję między litewskim poczmistrzem — Bibersteinem i Kolegium Spraw Międzynarodowych, dotyczącą przesyłania poczty z Petersburga do Warszawy (przez Litwę) dwa razy w tygodniu. W 1767 r. opracowano rozporządzenie Jamskiej kancelarii o przekazywaniu poczty z Moskwy do Polski przez Smoleńsk i oddaniu Traktu Smoleńskiego pod zarząd Moskiewskiego Urzędu Pocztowego. Materiały o rozwoju łączności pocztowej w europejskiej części imperium rosyjskiego w XX w. zawierają informacje o pasażerskich i pocztowych przewozach między stolicami i miastami centralnych guberni Rosji a miastami Polski⁴³. Dokumenty świadczą o tym, że linie telegraficzne z zastosowaniem urządzeń wybitnego fizyka i elektrotechnika, akademika Borisa Siemienowicza Jakobiego zostały założone w Gątczynie pod Petersburgiem w 1845 r. w celu ustanowienia w przyszłości łączności między Petersburgiem a Warszawą. W zbiorach Departamentu Kolei Żelaznych i Głównego Zarządu Pocht i Telegrafów znajdują się informacje o założeniu w 1853 r. linii telegraficznej między Petersburgiem a Gątczyną — ostatniego odcinka na linii Petersburg-Warszawa⁴⁴.

W materiałach akademika Aleksieja Nikołajewicza Kryłowa (Centralne Archiwum Państwowe Floty Morskiej ZSRR) zachowała się opinia Kryłowa *Ob ispytaniu minnych aparatów Drzewieckiego*, a także korespondencja, którą uczeni prowadzili przez ponad 30 lat. Stefana Drzewieckiego łączyły z Kryłowem lata przyjaźni i wspólnej pracy. Razem z Kryłowem Drzewiecki opracował projekt łodzi podwodnej z silnikiem parowym, za który uzyskał pierwszą nagrodę na międzynarodowym konkursie w Paryżu w 1898 r. (od 1892 r. do śmierci Drzewiecki mieszkał w Paryżu). Korespondencja zawiera 5 listów Kryłowa do Drzewieckiego i 16 listów Drzewieckiego do Kryłowa⁴⁵.

Pierwszy list Kryłowa do Drzewieckiego jest datowany 2 kwietnia 1904 r. Przekazuje w nim Kryłow opinię przewodniczącego Moskiewskiego Komitetu Technicznego o potrzebie zbudowania torpedowca według projektu Drzewieckiego. Ostatni list datowany jest 23 lipca 1934 r.

Uczeni radzieccy członkami Polskiej Akademii Umiejętności. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1972 s. 721—723 — przyp. red. J. R.

⁴³ Zob. *Materiały po istorii swiazi w Rossii w XVIII— nacz. XX ww. Obzor dokumientalnych matieriałow*. Leningrad 1966 s. 36, 38.

⁴⁴ Tamże s. 74, 91.

⁴⁵ Zob. *Rukopisnoje nasledije akadiemika Aleksieja Nikołajewicza Kryłowa. Naucznoje opisanije*. Leningrad 1969 s. 116, 196—197, 249, 299, 312.

Interesujące listy Drzewieckiego do Kryłowa pozwalają uzupełnić biografię naukową Drzewieckiego nowymi szczegółami. W listach z lat 1893—1936 Drzewiecki przekazuje Kryłowowi swoje projekty konstrukcji wyrzutni torpedowych, donosi o pracach w zakresie aerodynamiki i o przedstawienu Paryskiej Akademii Nauk referatów na różne tematy itp. W jednym z listów Drzewiecki wspomina swe dyskusje z Mendelejewem na temat planetarnego charakteru budowy cząsteczek chemicznych; w innym donosi o swej pracy nad kinetyczną teorią gazów.

Szereg autografów i dedykacji na książkach świadczy również o bliskich kontaktach uczonych polskich i rosyjskich. W Dziale Druków Rzadkich Państwowej Biblioteki ZSRR im. W. I. Lenina przechowywana jest książka Mariana Kowalskiego *O zatmieninach*, wydana w Kazaniu w 1856 r., z dedykacją: „Jaśnie Oświeconemu Piotrowi Andriejewiczowi księciu Wiaziemskiemu od autora”. We wspomnianej książce Kowalski bardzo szczegółowo rozwinął teorię zaćmień, jednocześnie zaproponował dogodną metodę obliczania powierzchni gwiazd.

W zbiorze poety Walerija Jakowlewicza Briusowa znajduje się książka Marii Skłodowskiej-Curie *Radij i radioaktywność* (Moskwa 1905)⁴⁶ z dedykacją tłumacza Aleksija Iosifowicza Baczynskiego⁴⁷.

W spuściznie Konstantego Ciołkowskiego przechowywany jest list od Tadeusza Banachiewicza z 4 czerwca 1931 r., w którym autor donosi: „Posyłam Panu mój artykuł o locie Picckarda⁴⁸. Wspomniane jest tam Pańskie nazwisko w związku z raketami” [...] ⁴⁹.

W zbiorze Wiernadskiego zachował się list Wojciecha Świątosławskiego z 14 lutego 1934 r., który polski uczyony załączył do swej broszury, zawierającej opis ebullioskopów i ich zastosowania⁵⁰.

Wreszcie, aby poprzestać na tych przykładach, w zbiorze radzieckiego uczonego z dziedziny górnictwa, akademika Lwa Dmitrijewicza Szewiakowa, znajduje się list od Bolesława Krupińskiego, napisany 29 listopada 1956 r., w którym Krupuński, niegdyś student Instytutu Górniczego w Piotrogradzie, pisał:

„Z wdzięcznością przyjąłem Pańską znakomitą książkę *Razrabotka miestorożdienij poleznych iskopajemnych* w jej nowym wydaniu. Bardzo często wykorzystuję ją przy opracowywaniu wykładów w krakowskiej Akademii [Górnico-Hutniczej].

Z Pańskiego listu wnioskuję, że jest Pan zdrowy i z energią prowadzi prace naukowe, które cieszą się w Polsce ogromną popularnością”⁵¹.

⁴⁶ Jest to rozprawa doktorska M. Skłodowskiej-Curie. W latach 1904—1905 pracę tę, niezależnie od siebie, wydano w Rosji czterokrotnie (pod różnymi tytułami). Bliżej o tym zob. J. Róziwicz: *Swiazi M. Skłodowskoj-Kjuri s russkoj i sowiet-skoj naukaj*. „Woprosy Istorii Jestiestwoznania i Tiechniki” 1978 — *przyp. red. J. R.*

⁴⁷ A. I. Baczynski (1877—1944), fizyk radziecki, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego (od 1918 r.). Autor prac z dziedziny fizyki molekularnej i termodynamiki oraz licznych podręczników. Prace Baczynskiego w zakresie badań nad napięciem powierzchniowym i lepkością cieczy są aktualne do chwili obecnej.

⁴⁸ August Picckard (1884—1962), fizyk szwajcarski i konstruktor balonów stratosferycznych i batyskafów. Na balonie stratosferycznym własnej konstrukcji Picckard odbył w latach 1931 i 1932 loty w celu zbadania promieni kosmicznych.

⁴⁹ AAN SSSR, Oddział w Moskwie f. 555 op. 4 d. 75 k. 1.

Odpowiedź K. Ciołkowskiego na ten list była w Polsce kilkakrotnie publikowana; m.in. w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” 1957, tablica między stronami 639—637 — *przyp. red. J. R.*

⁵⁰ AAN SSSR, Oddział w Moskwie f. 518 op. 3 d. 1463 k. 1.

⁵¹ AAN SSSR, Oddział w Moskwie f. 1501 op. 3 d. 109 k. 1.

W artykule — jak już zaznaczyliśmy — opisane zostały tylko niektóre dokumenty, dotyczące historii nauki i techniki polskiej, które zachowały się w poszczególnych archiwach i bibliotekach ZSRR. Jesteśmy przekonani jednak, że i ten wybór jest świadectwem wieloletnich tradycji w kontaktach naukowych polsko-rosyjskich i polsko-radzieckich.

Тłумaczyла z języка rosyjskiego: *Anna Grębecka*
Przekład zweryfikował i uzupełnił przypisy: *Jerzy Różewicz*

В. А. Волков

K ИСТОРИИ РУССКО-СОВЕТСКО-ПОЛЬСКИХ НАУЧНЫХ СВЯЗЕЙ (МАТЕРИАЛЫ И ДОКУМЕНТЫ В СОВЕТСКИХ АРХИВАХ)

Описываются документы, хранящиеся в советских архивах, библиотеках и музеях, важные для изучения истории польской науки и техники, жизни и творчества выдающихся деятелей польской науки и культуры. В их числе отрывки из рукописи, приписываемой Николаю Копернику, автографы математика Вацлава Серпинского, физиков и химиков — Войцеха Свентославского, Чеслава Бялобжеского, Юзефа Ежого Богуского, астрономов — Мариана Ковальского и Тадеуша Банахевича, геолога Юзефа Лукашевича, конструктора подводных лодок и самолетов Стефана Джевецкого и др.

Приводимые документы позволяют дополнить новыми подробностями научные биографии польских ученых, свидетельствуют о многолетних и традиционных связях ученых двух братских стран.

W. A. Wołkow

DE L'HISTOIRE DES CONTACTS SCIENTIFIQUES POLONO-RUSSES ET POLONO-SOVIÉTIQUES (LES DOCUMENTS DES ARCHIVES SOVIÉTIQUES)

Dans l'article, on a présenté les documents gardés aux archives, bibliothèques et musées soviétiques, importants du point de vue des recherches scientifiques concernant l'histoire de la science et de la technique polonaises, ainsi que l'activité d'éminents représentants de la science et de la culture en Pologne.

On a présenté entre autres les fragments du manuscrit imputé à Nicolas Copernic, les autographes du mathématicien Waclaw Sierpiński, des physiciens et chimistes tels que Wojciech Świętosławski, Czesław Białobrzewski, Józef Jerzy Boguski, ainsi que du géologue Józef Łukaszewicz, de Stefan Drzewiecki, constructeur des sous-marins et des avions, et des autres.

Les documents cités permettent de compléter des biographies scientifiques des chercheurs polonais et témoignent des rapports de tradition et de longue date qui existaient entre les savants de ces deux pays.